

ВЯЛІКАЯ
АЙЧЫННАЯ
ВАЙНА
ў мастацкай літаратуры

Матэрыялы
рэспубліканскай
навуковай
канферэнцыі

Мінск, 27 красавіка 2005 г.

МІНСК
БДУ
2007

УДК 821.161.30(063)
ББК 83.3(4Бел)я43
В99

Рэдакцыйная калегія:

доктар філалагічных навук, прафесар *І. С. Роўда* (адк. рэд.);
доктар філалагічных навук, прафесар *С. Я. Ганчарова-Грабоўская* (адк. рэд.);
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *З. І. Бадзевіч*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *С. У. Махонь*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *У. В. Рагойша*

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар *Т. Я. Камароўская*;
доктар філалагічных навук, прафесар *М. І. Мішчанчук*

Вялікая Айчынная вайна ў мастацкай літаратуры : матэрыялы
В99 рэсп. навук. канф. Мінск, 27 крас. 2005 г. / рэдкал. : *І. С. Роўда*,
С. Я. Ганчарова-Грабоўская (адк. рэдактары) [і інш.]. – Мінск : БДУ,
2007. – 239 с.

ISBN 978-985-485-712-1.

У зборніку змешчаны матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі
“Вялікая Айчынная вайна ў мастацкай літаратуры”, праведзенай на філала-
гічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта 27 красавіка 2005 г.
і прысвечанай 60-годдзю Вялікай Айчынай вайны.

Разлічана на вучоных, настаўнікаў і студэнтаў.

УДК 821.161.30(063)
ББК 83.3(4Бел)я43

ISBN 978-985-485-712-1

© БДУ, 2007

- ¹Васючэнка П. Пошукі страчанага дэцінства: беларускія празаікі "сярэдняга пакалення" аб Вялікай Айчыннай вайне. Мн., 1995.
- ²Пташнікаў І. Цікавіць беларуская вёска // ЛіМ. 1979. 5 студз.
- ³ЛіМ. 1971. 30 крас.
- ⁴Шкраба Р. Характар, стыль, дэталі. Мн., 1965.
- ⁵Яскевіч А. У свеце мастацкага твора. Мн., 1977.
- ⁶Полымя. 1969. № 1.
- ⁷Шамякіна Т. На лініі перасячэння. Мн., 1981.
- ⁸Тамсама.
- ⁹Андраюк С. Чалавек на зямлі. Мн., 1988.

А. У. Жардзецкая (Мінск)

ТЫПАЛОГІЯ ЖАНОЧЫХ ХАРАКТАРАЎ У АПОВЕСЦЯХ І. ШАМЯКІНА ПРА ВАЙНУ

Уся творчасць І. Шамякіна арганічна звязана з надзённымі праблемамі сучаснасці. У цэнтры яго ўвагі пастаянна знаходзяцца асоба і грамадства. Стварэннем шматлікіх канфліктных сітуацый пісьменнік выходзіць у сферу мараў і чалавечых узаемаадносін.

Тэматыка, кола праблем, узятых І. Шамякіным, даволі багатыя: Вялікая Айчынная вайна з яе жахамі, стратамі, абсурдна-смяротнымі парадоксамі; будаўніцтва новага грамадства, дэмакратычнага і больш гуманнага; і, нарэшце, не менш абсурднае сёння, з яго ўпадкам маралі і нораваў. Але найбольшых поспехаў пісьменнік дасягнуў у асэнсаванні і ўзнаўленні гісторыі народа, падзей Вялікай Айчыннай вайны. Гэта заканамерна, бо без глыбокага філасофскага пазнання гісторыі, таго, што папярэднічала нашай сучаснасці, нельга па-сапраўднаму зразумець і дзень сённяшні.

Вялікая Айчынная вайна знайшла адлюстраванне ў многіх творах І. Шамякіна: апавяданні "У снежнай пустыні", аповесцях "Помста", "Гандлярка і паэт", "Шлюбная ноч", "Ахвяры"; пенталогіі "Трывожнае шчасце", раманах "Глыбокая плынь", "У добры час", "Сэрца на далоні", "Вазьму твой боль" і інш. І кожны раз на глебе адной, агульнай, невычарпальнай тэмы ўзнімаліся ўсё новыя і новыя праблемы, адшукваліся цікавыя факты, перасэнсоўваліся пэўныя перакананні і погляды.

Трагічная тэма "вайна вачыма жанчын і дзяцей", распачатая пісьменнікам вобразам Таццяны ў "Глыбокай плыні", хвалявала І. Шамякіна з сама пачатку яго творчасці. Грунтоўнае даследаванне праблемы паступова пашырае абсяг усёй творчасці пісьменніка. Тэма набывае важкі агульначала-

вечы сэнс, узмоцненая такімі яркімі, псіхалагічна насычанымі вобразамі, як Саша Траянава (“Трывожнае шчасце”), Зося Савіч (“Шлюбная ноч”), Вольга Ляновіч (“Гандлярка і паэт”). Гэта тэма прысутнічае і ў рамане “Зеніт”, і ў аповесці “Ахвяры”, на старонках якіх да таго ж паўстае жудасны вобраз сталіншчыны.

“Я нездарма стаўлю побач мінулае і сучаснае: сённяшнія жыццё напоўнена канфліктамі, якія цягнуцца з вайны ... заўсёды мяне ў той ці іншай ступені цікавіла жанчына на вайне...”, — адзначае пісьменнік¹.

З шэрагу разнастайных твораў асабліва варта вылучыць дзве аповесці — “Шлюбная ноч” (1974) і “Гандлярка і паэт” (1975).

Жанчына — творца жыцця, народжаная для шчасця і мацярынства, вымушана несці невыносны цяжар страт і гора, вымушана па волі лёсу і абставін змагацца, абараняючы ўсё тое ж жыццё. Так, тэма вядомая і ўзнімалася не раз. Але чаму менавіта гэтыя аповесці вылучаюцца на першы план?

Абодва творы пазначаны рысай наватарскага праблемнага падыходу: паказ новых аспектаў ваеннай рэчаіснасці, стварэнне глыбока індывідуалізаваных характараў, эвалюцыя ўнутранага псіхалагізму ў іх абмалёўцы.

Асаблівым наватарскім зместам вызначаецца аповесць І. Шамякіна “Гандлярка і паэт”, “бо ў якасці галоўнай абрана гераіня, зусім не тыповая для літаратуры таго часу — прадстаўніца сацыяльных нізоў”². Бясспрэчна, што вобраз гандляркі — гэта адкрыццё аўтарам самабытнага сацыяльнага тыпу. Робячы галоўнай гераіняй твора жанчыну, аўтар не толькі ставіць на мэце паказаць яе духоўнае сталенне, прасачыць працэс адмаўлення ад прывычнага многім і зараз жыццёвага прынцыпы “мая хата з краю” і ўсведамлення патрэбы жыць не толькі для сябя, але і паказаць несумяшчальнасць паняццяў “жанчына” і “вайна”.

Гісторыя лёсу жанчыны, якой давялося жыць у Мінску ў час акупацыі, займае ў творы цэнтральнае месца. Вольгу Ляновіч нельга назваць гераічнай натурай. Яна з тых, хто належыць да ўстойлівага мяшчанскага асяроддзя, неадукаванага, карыслівага, эгаістычна-жорсткага.

Але ўсё ж гэты вобраз з’яўляецца яскравай знаходкай пісьменніка, хоць у самым пачатку, яшчэ на стадыі задумы, як прызнаваўся пазней сам аўтар, ён не меў намеру вылучыць Вольгу на першы план. Першым павінен быў стаць Паэт.

З пачатку вайны, апынуўшыся адна з дзіцем, без мужа, які быў на фронце, у акупаваным горадзе, яна ні пра якую барацьбу з ворагам не думала ўвогуле. Асноўная мэта — як пражыць, выжыць, яна не ўсведамляе неабходнасці барацьбы. Інакш кажучы, “Вольга — тыповая камароўская гандлярка, не больш”³.

Разам з тым І. Шамякін праз унутраныя перажыванні гераіні, яе парывістыя ўчынкі, словы, інакш кажучы, праз дзеянне і думку, нібы хоча паказаць нам іншы свет душы гераіні — скрытую прыроджаную духоўнасць. Свосасаблівая маральнасць, годнасць, любоў да дачкі і каханне — вось тыя рухаючыя сілы, пад уздзеяннем якіх Вольга ўнутрана ператварылася.

Вайна з яе адмоўнымі праявамі адначасова адкрыла і станоўчае, абвастрыла ўсе пачуцці. Каханне стала падмуркам у працэсе станаўлення жанчыны як асобы сацыяльна актыўнай і здольнай на гераічны ўчынак. Вольга згаджаецца стаць падпольшчыцай таму, што баіцца застацца адна, баіцца страціць каханага. Імкненне жыць адным жыццём і аднымі поглядамі з Аляксеем выводзяць яе на шлях барацьбы з ворагам. Каханне з'яўляецца асноўнай прычынай самаахвяравання маладой жанчыны.

А ў апошнія хвіліны жыцця ў Вользе загаварыла ўжо не жанчына, якая кахае, а Жанчына-Маці: яна думала пра маленькую дачку. І на ворагаў пайшла з гранатай у руках, бо праз думкі аб родным дзіцяці Вольга бачыла тых забітых дзетак, чый абутак, чыё адзенне вёз прадаваць паліцай. У самы крытычны момант яна адкрылася перад намі як натура глыбокая і ўзвышаная. Забіваючы немцаў і паліцаю, яна не думае пра нейкія высокія ідэалы, пачуццё патрыятызму носіць для Вольгі канкрэтны характар. Ідэйныя, глыбокасвядомыя перакананні Паэта паднялі Вольгу з зямлі і загартавалі для подзвігу, ператварылі звычайны жаночы клопат у дзейснае змаганне, але не за інтарэсы народа, а за свае асабістыя, якія нават больш здольныя абудзіць сапраўдныя пачуцці.

Такім чынам, мы бачым, што ў большасці сваёй аснова вобраза на працягу ўсяго твора аднолькавая, нязменная: дамінуе ўласнае, асабіста-канкрэтнае. “Жанчына Маці бароніць сваё каханне, свой дом гэтак жа натуральна і будзённа, як ратавала сваіх сыноў Ганна Міхайлаўна Корзун (дэлогія “Партызаны” А. Адамовіча), як бараніла сваё селішча і свой набытак Сцепаніда Багацька (“Знак бяды” В. Быкава)”².

У аповесці “Шлюбная ноч” І. Шамякін таксама звяртаецца да вырашэння праблемы “жанчына і вайна”. Але гэта агульнае — асноўны фон. Калі падыходзіць да аналізу ідэйна-тэматычнай накіраванасці твора з боку прыватнага, больш вузкага, то відавочна іншае: “вайна і каханне”, “індывидуальнае (асабістае) і грамадскае”, “каханне і абавязак”.

Форма маналога-споведзі, абраная аўтарам, актыўна працуе на раскрыццё галоўнай думкі аповесці. Інакш кажучы, арганічнае спалучэнне формы і зместу — першааснова мастацкай глыбіні “Шлюбнай ночы”, дэталі, наяўнасць якой дапамагае чытачу лепш зразумець, нават адчуць псіхалогію герояў, прасачыць за яе зменамі.

У аповесці два бакі рэчаіснасці: жанчына і яе каханне і дзейнасць партызан і падпольшчыкаў у гады Вялікай Айчыннай вайны. Кожны з гэтых аспектаў мае сваю лінію раскрыцця. Першы паказаны праз унутраныя перажыванні, думкі, пачуцці галоўнай гераіні. Другі — падзейны бок — адлюстроўваецца праз канкрэтныя сітуацыі, дзеянні: забойства паліцая, наладжванне сувязі Сцяпана (падполля) з партызанам, трагедыя атрада Хведара, канспіратыўнае вяселле і яго вынікі і г. д. Але ўсё мы ўспрымаем праз прызму адной свядомасці — свядомасці галоўнай гераіні.

Асабістыя перажыванні жанчыны дамінуюць на працягу ўсяго твора. Пра гэта сведчаць шматлікія ўнутраныя маналогі, імгненныя пераходы ад знешняга да ўнутранага. А вайна толькі ўзмацняе, паглыбляе гэтыя перажыванні, лепш дазваляе ўбачыць трагізм сітуацыі і несумяшчальнасць унутранага духоўнага і знешняга.

Загартаваная да барацьбы, выразна ўсвядоміўшая для сябе свой ваенны шлях, яна аказалася слабай перад самой сабой. І ў гэтым трагізм яе лёсу.

“Каб раней хто сказаў, што ў мяне можа здарыцца вось такое — што пра сябе, пра пачуцці свае я буду думаць больш, чым пра нашу агульную справу, пра баявое заданне сваё, — вочы, напэўна, выцарапала б таму, бо сказаў бы ён найбольшую абразу; на вайне самае паганнае — залішне думаць пра сябе, ад гэтага, напэўна, робяцца баязліўцамі. А я даўно ўжо перадужала ўсялякі страх”³. Так, страх трапіць у палон, страх загінуць Валя “перадужала”, але страх страціць, згубіць каханне — не.

Дзве стыхіі — свядомае і падсвядомае — увесь час вядуць нябачную барацьбу ў душы Валі. Дзяўчына выразна разумее адзінае, што стала на дадзены момант яе абавязкам, — барацьба, змаганне з ворагам. Вайна — не час для “жыцця для сябе”. Аднак унутранае жаданне быць шчаслівай, каханай і кахаць самой перамагае. Асабістае ўзвышаецца над грамадскім, спрадвечнае “бабскае” ў нейкай ступені бярэ гераіню ў палон на ўсё жыццё, прымушае пакутаваць.

Рэўнасць, недавер, сумненне — вось парасткі таго асабістага, што ўзышлі ў душы Валі. Сумненне ў сабе, у Сцяпане, у Машы.

І толькі смерць Машы і пасля Сцяпана адкрылі ёй вочы: не так яна жыла ў гэтыя дні, не тое рабіла.

“Я плакала па Машы. Чаму яна не пайшла са мной? Чаму не паспрабавала ўратавацца? Хацела прыкрыць мяне і такім чынам, ахвяруючы сабой, ратаваць? Плакала ад злосці на сябе, што нядобра думала пра яе. Перад тварам смерці — якімі дробязнымі здаваліся ўсе мае пачуцці ўсіх трох тыдняў. Хацелася гэтак жа памерці — каб са зброяй у руках і каб прыкрываць таварышаў”³.

Маша здолела абстрагавацца ад мірнага жыцця, здолела быць моцнай, нават іншым разам і празмерна халоднай у адносінах да сябе. Яна ў імя сваіх

родных і блізкіх свядома ідзе на смерць, а Валя падсвядома трымаецца за жыццё, не жадае, каб вайна забіла яе каханне. Гэта не здрада. Гэта псіхалогія жанчыны на вайне.

І. Шамякін паказвае трагедыю жанчыны, трагедыю кахання на вайне, калі пачуццё, вышэй за якое няма, мабыць, нічога на свеце, пачварна растаптана, знявечана вымушанымі абставінамі. На працягу ўсёй аповесці мы бачым амплітуду пачуццяў і думак галоўнай гераіні, калі на першы план выступае то надзея, то безвыходнасць. І менавіта апошняе і стала своеасаблівым крэда жыцця Валянціны Андрэеўны, цяжкай ношай. Душэўная безвыходнасць.

“Гандлярка і паэт”, “Шлюбная ноч” — адна тэма, адна праблема, але вырашаецца яна па-рознаму. Калі ў першым творы каханне стала кропкай адліку да ўзыходжання Вольгі Ляновіч да подзвігу (тое ж самае можна сказаць і пра Машу са “Шлюбнай ночы”), то ў другім — каханне — толькі мара, утапічная надзея на шчасце ва ўмовах вайны, надзея, што стала крыжам на ўсё жыццё.

Аўтар дае зразумець, што ў момант трагедыі нельга ўзвышаць асабістае на ўзровень з грамадскім. Абставіны вымушаюць ахвяраваць: сабой, сваімі блізкімі, сваімі пачуццямі. Вайна не мае літасці, яна здольна знішчыць усё, не кажучы ўжо пра шчасце і каханне.

У гэтых творах І. Шамякін выступіў не толькі як майстар пабудовы сюжэта, але і як тонкі псіхолаг, які адчувае і бачыць ход думкі, кожнае дзеянне і рух. Сама тэма, абраная аўтарам у аповесцях, працуе на паглыбленне ўнутранага псіхалагізму. Вайна — гэтае крывавае дзеянне — прымушае думаць і адчуваць па-іншаму, больш абвострана.

Аповесці “Гандлярка і паэт” і “Шлюбная ноч” не адзіныя творы І. Шамякіна, дзе закранаецца праблема цяжкага лёсу жанчыны ў час вайны, лёсу яе дзяцей і яе кахання. Скразной лініяй праходзіць гэтая тэма праз значную колькасць твораў аўтара (“Трывожнае шчасце”, “Сэрца на далоні” і інш), сярод якіх можна вылучыць і аповесць “Ахвяры”, дзе яна, не з’яўляючыся дамінуючай, усё ж займае сваё пачэснае месца: дапамагае ў раскрыцці асноўнай тэмы твора, з’яўляецца своеасаблівым фонам у адлюстраванні заганнай дзейнасці сталінскага апарату. Трагізм кахання Аксаны Каваленкі і Стася Шабовіча не выпадковы, а тыповы, прадвызначаны часам.

¹ Дашкевіч Г. М. Жанчына і вайна: па старонках твораў Івана Шамякіна // Польшча. 2001. № 5. С. 263—271.

² Локун В. Легенды і праўда жыцця // Польшча. 1996. № 1. С. 355—370.

³ Шамякін І. Выбраныя творы: У 3 т. Т. 1 / Прадм. В. Каваленкі. Мн., 1992. 541 с.

ЗМЕСТ

Казлова В. В. Наша перамога і лёс выкладчыкаў кафедры беларускай літаратуры БДУ	4
Мушынскі М. І. Вобраз вайны ў творах Якуба Коласа 1941—1945 гг.	9
Рагойша Вячаслаў. Жанравая своеасаблівасць лірыкі Якуба Коласа перыяду Вялікай Айчыннай вайны.	22
Таццяна Шамякіна. Сімволіка загатоўкаў твораў беларускай літаратуры перыяду Вялікай Айчыннай вайны.	31
Лявонава Е. А. Семантыка старазапаветных алюзій у аповесці Васіля Быкава “Сотнікаў”	37
Зенава Г. М. Мастацкае ўвасабленне Вялікай Айчыннай вайны ў беларускім апавяданні канца XX ст.	44
Алейнік Лада. Апавяданне В. Быкава “Сваякі”: ракурс трагедыі	53
Прохар М. П. Асаблівасці паэтыкі ваеннай прозы І. Пташнікава.	59
Жардзецкая А. У. Тыпалогія жаночых характараў у аповесцях І. Шамякіна пра вайну	64
Карпава Л. У. Антываенны раман Кузьмы Чорнага “Млечны шлях”: прыёмы псіхалагічнага напаўнення вобразаў	69
Рашэтнікава Н. Б. Выкарыстанне выхаваўчага патэнцыялу твораў пра Вялікую Айчынную вайну на ўроках беларускай літаратуры.	74
Морозова Т. А. Социодинамика фольклора беларусов перыода Велікай Отчественной вайны.	79
Симонова Т. Г. Концепт “война” в белорусской мемуарной литературе (А. Адамович, В. Быков).	85
Андреев А. Н. Правда войны и правда о войне: два типа литературы	92
Нефагина Г. Л. Война и свобода в повестях В. Быкова.	102
Навумовіч У. А. Канцэпцыя чалавека на вайне ў беларускай аповесці: інтэлектуалізацыя прозы	107